בית המדרש הגדול
אהלי צדק
להנחלת משפט התורה

עלון המשפט

שע"י ביה"ד נתיבות חיים וכולל חו"מ אהל יוסף • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א • בראשות הגאון רבי יוסף פליישמן שליט"א

גליון חודש טבת ה'תש"פ | 116

פסקי דינים

הרב יוסף פליישמן שליט"א

הלכות בל תלין 6 -
זמן החיוב בעבודה קבלנית

1. דין בל תלין שייך גם במי שנשכר לעשות עבודה קבלנית, והיינו כל עבודה שהשכר הוא על התוצאה המוגמרת ולא מחושב לפי שעות עבודה. והזמן שהמעסיק חייב לשלם כדי שלא יעבור על בל תלין בעבודה קבלנית, תלוי בסוג העבודה. א) אם הקבלן הושכר לייצר או לתקן מוצר מסוים, וכגון תפירת או תיקון בגד, או כתיבת ספר תורה, אזי הזמן שהמזמין חייב לשלם לו הוא 'העונה' שבה החזיר לו הקבלן את המוצר המוגמר לידיו, ולא בזמן שהקבלן סיים את מלאכתו[1]. ב) אם העבודה היא לא בחפץ שנמסר מיד ליד, וכגון שהושכר ללמד ילד בר-מצוה את קריאת ההפטרה, אזי זמן החיוב הוא בעונה שסיים לעבוד בה, ולכן המעסיק צריך לשלם למלמד בעונה שסיים להעביר את השיעור האחרון[2] [אם המלמד לא חייב להיות נוכח בזמן הקריאה].

2. אף אם האומן הודיע למזמין שסיים את עבודתו והוא יכול לבוא לקחת את החפץ, ואינו מעכב את החפץ עד התשלום, מבואר בגמ' שהאיסור אינו חל בעונת סיום המלאכה, אלא רק בעונה שהקבלן החזיר את החפץ לידי המזמין[3], וכגון בדוגמא הנ"ל בחייט שמתקן בגד, אף שהודיע לבעל הבגד שהבגד מוכן והוא יכול לבוא לקחתו מיד, אין המזמין עובר על בל תלין כל זמן שלא קיבל את הבגד לידיו.

הטעם שאין בל תלין עד החזרת החפץ

3. ונחלקו הראשונים והאחרונים בטעם הדין הנ"ל, שהמזמין אינו עובר בבל תלין בעונה שהאומן הודיע לו שהעבודה נגמרה, אלא רק בעונה שמחזיר את החפץ לידי הבעלים. יש סוברים שעבודת הקבלן מסתיימת רק במסירת החפץ למזמין, ועד אז אין עליו חובת תשלום כלל[4]. ויש הסוברים

ציונים והערות

1. ז"ל הגמ' (ב"מ קיב, א): "הנותן טליתו לאומן, גמרה והודיעו, אפילו מכאן ועד עשרה ימים אינו עובר משום בל תלין, נתנה לו בחצי היום, משקעה עליו חמה עובר משום בל תלין". וכן נפסק בשו"ע (שלט, ו): "נתן טליתו לאומן לתקנה בקבלנות, וגמרה, כל זמן שהטלית ביד האומן אינו עובר, נתנו לו, אפילו בחצי היום, כיון ששקעה עליו חמה עובר משום בל תלין, שקבלנות היא כשכירות לפורעו בזמנו".

2. ויש לציין שאם קבעו מראש שיקבל תשלום על כל שיעור בנפרד, צריך לשלם לו בכל עונת לימוד, וגם זה נחשב קבלנות כמבו' ברמ"א (שלג, ה) "אם שכר עצמו ללמוד ספר או חצי ספר נקרא קבלן", ונרחיב בדין זה להלן דין 8.

3. כנ"ל מהגמ' "גמרה **והודיעו**, אפילו מכאן ועד עשרה ימים אינו עובר משום בל תלין", ובטעם הדבר יש כמה שיטות (הובאו בפת"ש שלט, ב) ונרחיב בהן בדין הבא. ויש לציין שהרמ"ך בשיטמ"ק (שם) הסתפק באופן שלא רק שלא עיכב הפועל את החפץ בידו עד התשלום, ולא רק שהודיע שהחפץ מוכן לקחתו, אלא אף הודיע לבעל החפץ שאינו מעכב המעות כלל ושיכול לקחת את החפץ מיד, אם באופן זה יש בל תלין מיד, וז"ל: "מיהו צריך עיון היכא דאמר ליה גמרתיו בא וטול אותו והבא מעות, אי אמרינן דכמאן דאהדריה ניהליה דמי, או דילמא כיון דלא שקליה לא עבר עליה כלל, דהא הוי איהו עליה שומר חנם כל היכא דאיתיה בביתיה, אע"ג דאמר ליה גמרתיו ואע"ג דאמר טול כליך והבא מעות, דלא קרינא ביה פעולת שכיר אתך שהרי אין פעולתו אצלו, כן נראה וצריך עיון". והיינו שהיה לו צד שכיון שהודיע שאינו מעכב המעות יש בל תלין כבר משעת ההודעה, והצד השני שנטה לו הוא כדברי ר' יהונתן שנביא להלן הע' 5, שבכ"ז אין דין בל תלין עד שהמזמין יקבלו.

4. זו שיטת הקצוה"ח (עב, כג), וז"ל: "ובאמת עיקר טעמא דטלית ביד אומן אינו עובר... משום דכל זמן שטלית ביד אומן עדיין לא הגיע זמנו, דזמן פרעון של שכירות לכולי עלמא אינה אלא לבסוף, **וסוף שכירות דאומן היינו כשמחזירים לו הכלי**, וכדמוכח מסוגיא דפרק האיש מקדש ודפרק הגוזל גבי עשה לי שירים".

ביאור דבריו, שהנה יש מחלוקת בגמ' (קידו' מח, א וכן ב"ק צט, א) אם 'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף' או 'אינה לשכירות אלא לבסוף', והיינו, שיש צד לומר שכל פעולה שהשכיר עושה במסגרת העבודה מחייבת את המעסיק בשכר (וכמו שפירש"י: "כל פרוטה ופרוטה כשנגמרה נתחייב בה בעל המלאכה לפועל בשכירות עשיית המלאכה"), ומה שהמעסיק משלם לו רק בסוף, הוא מכיון שהשכר נשאר אצלו כהלוואה עד זמן התשלום בסוף העבודה, וצד זה הינו 'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף', ויש צד אחר לומר ש'אינה לשכירות אלא לבסוף', והיינו שהמעסיק מתחייב בשכר רק בסוף (וכמו שפירש"י: "אינה לשכירות אלא לבסוף כשמחזירן לה"), ולכן משלמים רק בסוף.

בית הדין "נתיבות חיים" בארה"ק

שע"י כולל חו"מ 'אהל יוסף' • בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א

ירושלים

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי נפתלי נוסבוים
רבי יצחק שובקס
רבי אברהם דרברמדיקר
רבי אברהם בוטרמן
רבי יעקב פרבשטיין
רבי צבי ברוורמן
רבי יוסף פליישמן

בית שמש

בראשות הרבנים הגאונים:

רבי שלמה שלזינגר • רבי אברהם בוטרמן

תל ציון

בראשות הרב הגאון רבי א. דויטש

איזור הקריות

בראשות הרב הגאון רבי אברהם בוטרמן

ניתן להזמין דיונים בפל': 052-7642-346 או בטל: 02-502-3637 (בשעות 18:30-20:00)

עלון המשפט

פסקי דינים

הלכות בל תלין 6
זמן החיוב בעבודה קבלנית

הלכות בל תלין 7
דיני איסור 'בל תשהה'

יו"ל ע"י "מכון מענה שמחה"
בעריכת הר"ר שלום רוטמן
© כל הזכויות שמורות.

לתגובות והערות:
maanesimcha@gmail.com

שחובת התשלום היא מיד בסיום העבודה, אפילו אם עדיין לא נתן את החפץ למזמין, ומ"מ אין בל תלין כיון שפעולת השכיר נמצאת אצלו ולא אצל המזמין[5]. ויש אומרים שכל שהחפץ עדיין בידי הקבלן הוא מוחל על קבלת שכרו, [ולכן אף שחובת התשלום היא מיד בגמר העבודה, ואין פטור מצד זה שהחפץ ביד הקבלן, מ"מ כיון שהוא מוחל לכן אין דין בל תלין][6].

ציונים והערות

והנה הגמ' (קידו' מח, א) דנה לגבי אשה שמסרה זהב לאיש ואמרה לו: "עשה לי שירים נזמים וטבעות ואקדש אני לך", והיינו שכסף הקידושין יהיה שכר הפעולה שיוותר עליו, שהדין הוא: "כיון שעשאן [ונתן את התכשיטים המתוקנים לאשה בלי לדרוש שכר] מקודשת, דברי רבי מאיר, וחכ"א אינה מקודשת עד שיגיע ממון [קידושין] לידה", והיינו שלר' מאיר אפשר לקדש בשכר הפעולה, ולחכמים א"א לקדש בו וצריך לקדש בכסף ממש. ומתחילה אמרה הגמ' שזה ודאי שלר' מאיר אינה מקודשת אלא רק כשהגיעו התכשיטים לידה, ובשני פשטים אמרה הגמ' שלכו"ע ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף (ונחלקו באומן קונה בשבח כלי או בהמקדש במלווה), ובפשט א' ביארה הגמ', שלכו"ע המקדש במלווה אינה מקודשת, אלא שר' מאיר סבר 'אינה לשכירות אלא לבסוף', וא"כ הוא מקדש בשכר הפעולה ומקודשת, וחכמים סוברים ש'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף', ודמי השכר הם הלוואה ביד האשה, וא"כ אינו מקדש בוויתור שכר הפעולה אלא בוויתור ההלוואה שהייתה בידה, וא"א לקדש במלווה.

והנה לכאו' קשה על ר' מאיר, שאם המקדש במלווה אינה מקודשת, אפילו אם אינה לשכירות אלא לבסוף, אבל מיד כשסיים להכין את התכשיטים כבר התחייבה לו האשה בשכרו, והיא אינה משלמת את החוב אלא רק בזמן החזרת התכשיטים כשהוא מוותר על החוב, ואז הרי זה מקדש במלווה? אלא ע"כ שלר' מאיר אין החוב נוצר אלא רק בשעת החזרת התכשיטים ולא בשעת סיום המלאכה, וכך מוכח שלמד רש"י שכתב: "אינה לשכירות אלא לבסוף כשמחזירן לה", וכך גם מוכח מדברי התוס' שלהלן.

אלא שעד כאן הוכח שאם אינה לשכירות אלא לבסוף שהחוב נוצר רק בשעת המסירה, אבל לא הוכח כך אם נאמר כפי שקי"ל שישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, שגם אז החוב נוצר רק בשעת המסירה, והקצו' הוכיח כך מדברי התוס', כי הנה התוס' שאלו (ב"ק שם ד"ה אלא במאי), שלשאר הפשטים שגם ר' מאיר סובר ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, למה צריך שיגיעו התכשיטים לידה ממש, והרי יש עליה חובה לשלם על כל פעולה ופעולה, וא"כ למה אינו יכול לקדשה במחילת החוב עוד לפני שמחזיר לה התכשיטים? ותירצו התוס', "כיון שאין יכול לתובעה בדין שכרו עד שיגיע הממון לידה, ואין חשוב כנותן לה כלום בתחילתו עד שתבא שעה שיכול לתובעה בדין", והיינו, שגם להצד שישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, מ"מ אין החוב חל בכל פעולה ופעולה ממש, אלא רק כשהוא מחזיר את הכלי לבעלים, אז חל החוב למפרע על כל פרוטה ופרוטה משעת עשיית הפעולה.

ולפי"ז כתב הקצו' שמבואר הדין שאין בל תלין כל זמן שלא החזיר את הכלי, כיון שלכל הדעות אין נוצר החוב אלא כשמחזירים את הכלי לידי הבעלים. (והנה הש"ך (קכו, עו) הסביר בגדר ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף שהחוב חל מיד בעשיית כל פעולה השווה פרוטה והוא כהלוואה עד הסוף, אבל הקצות (שם יג) חלק שרק בסוף כשמחזיר את החפץ נוצר החוב למפרע לשעת המלאכה).

בנוסף לתוס', גם הרא"ש (בתוספותיו קידושין שם ד"ה אלא במאי) כתב ממש כמו התוס' (וכ"כ הקצו' באבני מילואים (כח, כה) בדעת הרא"ש), וזו גם דעת הריטב"א (קידו' מח, א ד"ה מר סבר) והתוס' רי"ד (שם ד"ה ישנה לשכירות), וז"ל התוס' רי"ד: "למאן דאמר אינה לשכירות אלא לבסוף, אעפ"י שגמר כל הכלי, אינה מתחייבת לו כלום עד שיתן לה הכלי, והלכך לאו מלוה היא".

אבל הראב"ד (ב"ק צט, א ומובא ברשב"א בקידו' שם) והרשב"א (קידו' שם ד"ה האי ממון) חולקים וסוברים שחובת התשלום חל מיד בגמר העבודה, ומשעת גמר המלאכה עד המסירה השכר הוא הלוואה ביד המזמין, וז"ל הרשב"א: "ומר סבר אינה לשכירות אלא לבסוף, ואימת הויא מלוה **כשיגמר הכלי**, בההיא שעתא חיילי קדושין", והיינו שהחיוב לשלם הוא בגמר המלאכה ולא בזמן המסירה, וגם הקידושין חלים מיד בגמר המלאכה ולא במסירת התכשיט, ולכן אינו מקדש במלווה (כך כתב הרשב"א בדרך הב' לבאר למה אי"ז מקדש במלווה, וראה באבנ"מ (כח, לט) שהאריך בדרך הא' של הרשב"א).

הקצו' הוכיח כך גם מצד הלכות בל תלין, שא"א לומר שיש חיוב לשלם לפני החזרת הכלי, כי "אם לא כן, גם אחר שנתנה אינו עובר, כמבו' פרק המקבל (ב"מ קי, ב) דהיכא דאינו עובר בבוקר ראשון גם אח"כ אינו עובר, ע"ש, אלא ודאי דעדיין לא הגיע זמנו כלל כל זמן שלא החזיר לו הכלי, ומשנתנה לו הוא בוקר ראשון ועובר עליו".

היוצא מכ"ז, ששיטת הקצו' שהחיוב לשלם לקבלן חל רק משעת מסירת החפץ למזמין, מוסכם אצל רש"י, תוס' והרא"ש, הריטב"א והתוס' רי"ד, אבל הראב"ד והרשב"א אינם סוברים כן, אלא החיוב לשלם חל מיד בשעת גמר המלאכה, ובהכרח שחלקו על הוכחת הקצו' מבל תלין, ולדבריהם בוודאי יש טעם אחר למה אין בל תלין מיד בגמר המלאכה אלא רק משעת המסירה אף שיש כבר חובת תשלום, וכלהלן.

5. לשיטה זו, מחשיבים את החפץ הנמצא ביד הקבלן כעין משכון עבור השכר המגיע לו, וכלהלן. בפי' ר' יהונתן (על הרי"ף ב"מ סח, ב. הובא בשיטמ"ק שם) כתב בנידוננו וז"ל: "אעפ"י שנתן לו רשות שיטלנה מביתו ויוליכנה לביתו, שאינו רוצה לעכבה בשביל שכירותו, אפילו הכי כל זמן שיש משכון תחת ידו אינו עובר משום בל תלין", ומבו' בדבריו שאם יש לקבלן משכון אין איסור בל תלין, וכן שסובר שהחפץ שביד הקבלן נחשב משכון.

והנה אף שהראשונים שהבאנו בדין 7 [והיינו הרמב"ן, הריטב"א והר"ן] סוברים שאין לחפץ דין משכון ממש שקנוי לפועל בקניין משכון, שהרי החפץ לא בא לידו בתורת משכון ואף אינו מעכבו עבור השכר, מ"מ נראה שלביאורו של ר' יונתן לא צריך להגיע לדין משכון דווקא כדי להפקיע את דין בל תלין, אלא כל שחפץ של המזמין נמצא ביד הקבלן אין דין בל תלין - אפילו אם אינו קנוי לפועל בקניין משכון, ומאותה סברא שכתב ר' יהונתן, כי פעולת השכיר נמצאת עדיין אצל השכיר. ואף שהראשונים כתבו שרק משכון ממש פוטר מבל תלין, יש לומר שהם דיברו רק לעניין שלא יהיה בל תלין כלל אפילו אחרי החזרת החפץ, שזה נכון רק במשכון ממש וכפי שכתבנו בדין 6, אבל אנו אינם דנים שלא יהיה בל תלין אפילו אחרי שהוחזר, אלא שכל זמן שהחפץ ביד הקבלן לא יהיה בל תלין כיון שפעולתו אצלו, ולסברא זו לא התייחסו הראשונים, ואין מדבריהם ראיה לא לכאן ולא לכאן, ואפשר שכל הראשונים מסכימים לה. ובאמת, האחרונים שנביא בהמשך שסוברים כר' יהונתן, לא כתבו הטעם שאין בל תלין בגלל שיש לפועל משכון בידו, אלא כיון שחפץ של המזמין נמצא תח"י הפועל, וזה מתאים למה שכתבנו. ויתכן שגם ר' יהונתן שכתב לשון משכון אינו בדווקא.

יש הרבה אחרונים שנקטו כשיטת ר' יהונתן, כמו הסמ"ע (שלט, י) שכתב "דאז אין פעולת שכיר מוטל על בעל הבית לעבור עליו, שהרי תופס משלו כנגדו", וכ"כ בשו"ע הרב (שאלה ושכירות יג) "ואפילו הודיעו שיביא מעות ויטול את שלו, שכיון שיש ביד האומן משלו כנגדו שכרו אין אני קורא בו לא תעשוק וגו' ביומו תתן". גם הביאור הלכה (רמב, ד"ה לכבד) נקט כן, כי הביא את ר' יהונתן, וכתב שאפילו אם הפועל ביקש שכרו ואינו רוצה להמשיך להחזיק בחפץ, בכ"ז אין בעל החפץ עובר על בל תלין, וכמש"כ השו"ע הרב, והדין הזה נכון לפי שיטת ר' יהונתן, אבל לפי הטעם של המאירי (בהערה הבאה) הדין לא יהיה נכון, אולם יתכן שהשו"ע הרב והח"ח לא ראו את הטעמים האחרים, כי הציון של השו"ע הרב הוא הסמ"ע, והביה"ל מביא רק ר' יהונתן.

גם המהר"א ששון (קיט) משמע קצת מדבריו שסובר כשיטה הזאת, כי הוא דן במקרה של סופר שכתב כתובה ודרש שכרו, והחתן סירב לשלם, ולכן לא מסר הסופר לחתן את הכתובה, ופסק שהחתן אינו עובר על בל תלין כיון ש"לא רצה הסופר לתת לו הכתובה", הגם שפסק "פשיטא שהסופר יכול להוציא מידו מטעם שכיר או קבלן", והיינו שהמזמין חייב לשלם, אבל אינו עובר על בל תלין, הגם שהקבלן תבע את שכרו, ומשמע שכיון שהוא מסרב למוסרו והוא תופסו כמשכון לכן אינו עובר. וע"כ לא סבר כטעם הקצו', כי פסק שהחתן כבר חייב לשלם שכרו, ולפי הקצו' עדיין אינו חייב לשלם, [וגם אינו כמו המאירי, שהרי דרש תשלום ולא מחל], וא"כ נראה שסובר כמו ר' יהונתן והסמ"ע. (ואולי יש לדחות שכן התכוון ליסוד הקצו', ואין כוונתו שהסופר יכול לחייב אותו לשלם לפני שנותן לו הכתובה, אלא התכוון לומר שהחתן אינו פטור, כי מכיון שהזמין את הכתובה לכן הוא חייב לקחת אותו ולשלם).

6. כ"כ המאירי הנ"ל, וז"ל: "זה שאמרו שכל עוד שהטלית ביד האומן אינו עובר, לא מפני שיש לו משכון על שכירותו הוא... אלא לא נאמר שאינו עובר אלא מצד שאף **הוא מראה בעצמו שאינו מקפיד על דמיו** אחר שהטלית בידו", (יש לציין שהשו"ע הרב שבהע' הקודמת כתב ממש היפך דבריו). וכ"כ הלבוש (שלט, ו) וז"ל: "כיון שאין האומן נותנו לו **מוחל לו** על תשלום שכירותו כל זמן שהוא בידו".

אכן על שיטת המאירי והלבוש יקשה מאוד קושיית הקצות, כי לשיטה זו זמן החיוב הוא מיד בגמר המלאכה, וכל הפטור הוא רק בגלל שהקבלן אינו תובע את שכרו, אבל ברגע שהקבלן מחליט לתבוע את שכרו יש בל תלין [וראה בהערה הבאה שכך הבאנו מהמאירי עצמו], וא"כ הדין היה צריך להיות שאין דין בל תלין גם בזמן התביעה אח"כ, וכמו שהוכיח הקצו' מהדין שאינו עובר עליו אלא בבוקר ראשון בלבד, ואיך כתבה הברייתא בקבלן שאינו עובר אפילו עד עשרה ימים, והרי לא תבעו בבוקר ראשון, ומה הבדל יש אם לא תבעו בגלל שלא החזיר את החפץ או שלא תבעו בגלל שהיה עסוק וכדו'. במשפטי החושן (הערות יג) כתבו שהמאירי הוא לשיטתו בשוקאי דסורא, שביום השוק יש בל תלין כיון שהרגילות שאז יש מעות למעסיק, אמנם נראה שזה לא מספיק, כי בשוקאי דסורא הוא עובר בגלל שכבר מתחילה קבעו יום אחר, ולכן סובר המאירי שהיום שקבעו בהתחלה הוא היום הראשון של החיוב, אבל בנידוננו לא קבעו יום אחר, ומתי שיחליט הפועל הוא יכול לדרוש את שכרו, וזה דומה למש"כ המשנה "לא תבעו אינו עובר עליו", ובמקרה זה מפורש בגמ' שכיון שעבר בוקר ראשון שוב אינו עובר עליו. וצ"ע.

4. לפי הטעם השלישי שהפטור מחיוב בל תלין הוא מטעם מחילה, אם הקבלן דרש את שכרו, אף שמעכב את החפץ עד לתשלום השכר, מ"מ יש איסור בל תלין כיון שלא מחל[7], אבל לפי הטעמים האחרים אין המזמין עובר על בל תלין[8]. ולא נראה בפוסקים שצריך לחוש לסוברים כטעם השלישי[9].

5. אם הקבלן בא למזמין להחזיר לו את החפץ ולקבל שכרו, והמזמין סירב לקבלו, נחלקו הפוסקים אם ישנו בדין בל תלין[10]. לפי הדעה הראשונה הנ"ל מסתבר מאוד שיש על המעסיק דין בל תלין[11], ולפי הדעה השלישית פשוט שיש דין בל תלין, שהרי אינו מעכב את החפץ ואף הוכיח שאינו מוחל[12], אולם בדעה השנייה פסק הח"ח, שכיון שסוכ"ס לא החזיר את החפץ ופעולת השכיר אינה אצל בעה"ב, לכן אין דין בל תלין[13]. ולהלכה נראה, שכיון שהחפץ לא הוחזר רק מפני סירוב המזמין, הדין נוטה יותר שיש בזה איסור בל תלין אף לפי הדעה השנייה[14]. ולכל הדעות, אם הקבלן השאיר את החפץ אצל המזמין ואמר לו שיקחנו, יש עליו דין בל תלין[15].

אם היה משכון על השכר או שתופס את החפץ על השכר

6. אם יש בידי הקבלן משכון גמור על השכר, והיינו שהמשכון קנוי לו מדין 'בע"ח קונה משכון', [בין שהחפץ המתוקן עצמו משמש כמשכון ובין משכון אחר], לחלק מהראשונים אין המזמין עובר בבל תלין כשאינו משלם בזמן, אפילו אם הקבלן החזיר לו כבר את המשכון ואת החפץ המתוקן[16]. ואם המשכון אינו קנוי לו כמשכון גמור, אם החפץ המתוקן

ציונים והערות

[7] כ"כ המאירי: "ומ"מ אם תובעו שכירותו, ואינו רוצה להחזיר הטלית מצד שמתירא עליו שלא יפרענו, יראה שלא נפקע איסורו", וכ"כ הדברי משפט להדיא.

[8] כי לפי הטעמים האלו אין הפטור נובע ממחילת הקבלן, אלא מזה שהחפץ עדיין תחת ידו.

[9] כי רק המאירי והלבוש (ואולי גם הערוה"ש, ראה להלן הערה 12) סוברים כן, ושיטתם קשה מאוד כנ"ל, וגם אם המאירי הוא לשיטתו בשוקאי דסורא, מ"מ כבר כתבנו במקומו שהוא דעת מיעוט ושאין הלכה כמותו.

[10] לכאו' היה נראה שאין הדין הזה תלוי כלל בטעמים שנאמרו למה אין בל תלין עד שיגיע החפץ לידי המזמין, שכיון שבא לתת את החפץ למזמין והוא סירב לקבלו, הרי זה נחשב לנתינה גמורה וכאילו הגיע החפץ לידיו ממש, ובוודאי יש בזה בל תלין. ויש ללמוד כן מנידון הגמ' (גיטין עד, ב) לגבי מי שבא לפדות בתי ערי חומה, אם נתנו את כסף הפדיון לקונה הבית בע"כ אם זה נחשב נתינה או לא, ולפי הרבה ראשונים הוא נשאר בספיקא דדינא, אכן התוס' (עה, א ד"ה מכלל) כתבו שכל הנידון בגמ' שם הוא רק באופן שהנתינה מחייבת את המקבל, וכמו בבתי ערי חומה שקבלת הכסף פועלת פדיון הבית, אבל בפרעון חוב רגיל "פשיטא דהוי נתינה, שאין המלוה מפסיד בקבלת הפרעון", והתוס' הוכיחו משתי סוגיות שבחוב רגיל נתינה בע"כ שמה נתינה, ובאחת מהסוגיות מדובר להדיא כשהחוב נשאר בידי החייב ולא נתנו בסוף.

וא"כ יש לומר גם בנידוננו, שאפילו שבפועל לא נמסר החפץ המתוקן לידי המזמין, מ"מ כיון שהוא סירב לקבלו, הרי"ז נחשב כאילו קיבל את החפץ לידיו לכל דבר ועניין, וא"כ פשוט שיהיה דין בל תלין. (ואף שנתינת החפץ למזמין בע"כ מחייבתו בחיוב דין בל תלין, אין להחשיב זאת כהפסד עבורו ונאמר שלפי התוס' הרי זה דומה לנידון ערי חומה שנשאר בספיקא דדינא, כי בכ"ז המזמין אינו מפסיד כלום).

ולכאו' משמע כן מהדין המבו' בשו"ע (רצג, א) ששומר לאחר זמן השמירה יכול להחזיר את הפיקדון בע"כ של המפקיד כמו במלוה, ובמלוה מבו' בשו"ע (קכ, ב) וז"ל המחבר: "וכן אם אמר לו הנה מעותיך צרורים בביתי בא וטול מעותיך, והמלוה מסרב מלקחתם, ונגנבו או נאבדו, פטור הלוה", וא"כ מבו' שבכה"ג נחשב כאילו החוזר למלוה, וא"כ ה"ה בפקדון ייחשב כאילו הוחזר ממש לבעלים, ואומן דינו כשומר (שו"ע שו, א), ואף שהש"ך (קכ, ד) הביא מהב"ח שדעת הרמ"א היא שלא נחשב חזרה בכה"ג, מ"מ הרי פסק הש"ך לדינא שנחשב חזרה, וא"כ לכאו' ה"ה בנידוננו. אכן להלן הערה 13 נביא מהח"ח שלא כהנ"ל ונסביר דבריו.

[11] כיון שהקצות סובר שהחיוב לשלם לפועל חל בשעת החזרת החפץ, וכיון שבכה"ג נחשב שהחפץ נמסר למזמין לכן חל עליו דין בל תלין.

[12] פשוט כך כפי שכתבנו בפנים, ונראה שזו כוונת הערוך השולחן (שלט, ח), שכתב וז"ל: "מזה שנתבאר דכל זמן שהטלית ביד האומן אינו עובר בבל תלין, אעפ"י שאין אומן קונה בשבח כלי, יש מי שרצה ללמוד מזה דבעה"ב שנותן לפועל משכון על שכרו אינו עובר בבל תלין, אף שיש לו מעות, אבל אין ראיה מכאן, דאין הטעם מפני שהאומן תופס משלו והוי כמשכון, אלא הטעם הוא דכל זמן שאין האומן מחזיר לו החפץ אין לו רשות לתבוע, דאיך יתבע ממנו תשלומי החפץ כשאינו מחזיר לו את החפץ [עי' סמ"ע סק"י], אבל בשכיר או שכבר מסר לו החפץ וחייב לשלם אם יש לו מעות, אינו מועיל משכון, דהא טעמא דשכיר מפורש בקרא מפני שאליו הוא נושא את נפשו, שזה העני צריך לאכול, ומה יעשה בהמשכון, ועד שישיג עליו מעות ירעב, וכיון שיש לו מעות מזומן חייב ליתן לו, ואם אין לו מעות יתבאר דאינו עובר, ואפשר דגם בכה"ג מחוייב ליתן לו עכ"פ חפץ שימשכננו בשכרו, **ואם האומן רצונו להחזיר לו החפץ ולקבל שכרו והוא אינו רוצה לקבלו ויש לו מעות נראה דעובר**", והיינו שהוא בהדיא חולק על הטעם של הסמ"ע, ונראה שמסכים לטעם המאירי והלבוש בחלק הזה שאם האומן דורש תשלום ואינו מונע מהמזמין לקחת את החפץ שלו, בעל החפץ חייב לשלם לו, ובזה אינו כמו הקצו', כי לדעת הקצו' אינו חייב לשלם אלא כשמחזיר את החפץ, ואם כן לא יעזור מה שהאומן רוצה את כספו אם למעשה לא החזיר את הכלי לבעליו.

[13] הביאור הלכה (שם) דן במי שאין כסף גם לענג את השבת וגם לשלם לשכירו, וכתב עצות איך לנהוג, עי"ש, והוסיף: "דברינו הוא דוקא אם כבר הביא הפעולה לבית בעה"ב וקבל ממנו, דאל"ה יש לבעה"ב עצה אחרת **שלא לקבל ממנו**, ואז אינו עובר אפילו אם אמר לו הפועל בא וטול החפץ ממני ואיני רוצה לעכבו תחת השכירות, וכמו שכתוב בשטמ"ק בשם הר"ר יהונתן", והיינו שהח"ח נוקט בהדיא כשיטת ר' יונתן וסיעתו, וכותב שלשיטה זו אין בל תלין כיון שסוכ"ס פעולת השכיר היא לא אצל המעסיק. דברי הח"ח מחודשים מאוד וכמש"כ בהערה 10 שלכאו' זה אמור להיחשב כחזרה, אמנם יתכן שסובר שהגם שלענין שמירה וכו' מתייחסים לחפץ המתוקן כאילו הוחזר כבר ואינו באחריות האומן, אבל היות שלפי ר' יונתן וסיעתו העיקר הוא אם נחשב שפעולת השכיר היא אצל המעסיק, לכן כיון שסוכ"ס במציאות עדיין נמצא החפץ ברשות הפועל ואם ירצה יוכל למנוע מהמזמין לקחתו, לכן אין מחשיבים את המזמין ש"פעולת שכיר איתך".

אמנם לפי המאירי הנ"ל בוודאי לא תועיל העצה, שהרי גם אם יסרב לקבל את החפץ עדיין יעבור, כיון שהאומן מראה להדיא שאינו מוחל, והחיוב לשלם כבר חל כשגמר את העבודה. יש לציין שגם לפי הביאור הלכה, אם האומן יניח את החפץ ברשותו של הבעלים לא יהיה לו מנוס מלשלם לו, כיון שהאומן תיקן את החפץ של המזמין והוא קיבל את החפץ שלו בחזרה. (ואם כל החפץ נוצר מחומרים של האומן ואינו שייך לבעלים, זה אינו שייך לענייננו, כי אז דינו כמכר ולא שייך לבל תלין, ואיכה"מ).

[14] כיון שהפסק של הח"ח מחודש מאוד, והגם שהסברנו דבריו, אבל יותר מסתבר שבכה"ג נחשב שפעולת השכיר היא אצל המזמין והוא בכלל הפסוק "פעולת שכיר איתך".

[15] נלמד מהמבואר בשו"ע (קכ, ב) לגבי הלוואה שאפילו אם זרק את הכסף לפני המלוה נחשב שהחזירם לידי המלוה, וא"כ ה"ה גם באומן, שהגם שבעל החפץ יסרב לקבלו ייחשב כאילו הוחזר אליו, כי בשניהם נתינה בע"כ שמה נתינה. ובזה גם הח"ח לא חלק.

[16] כך הבין הקצוה"ח (עב, כג) את שיטת הרמב"ן, הריטב"א (פירושם לקידו' דף מח) והר"ן, וז"ל הקצות: "מ"מ כיון דיש לו קנין נגד שכרו תו ליכא בל תלין, אפילו מחזיר לו הכלי אח"כ ותו לית ליה שום קנין בשבחא רק דמים מגיע לו, אפילו הכי אינו עובר בל תלין, כיון דכבר קני בכלי נגד שכרו, א"כ אפילו מחזיר לו אח"כ, הו"ל כמו שפרע לו שכרו כבר ואח"כ חוזר ונותן לו את השכר בהלואה, דתו ליכא בל תלין". והקצות הבין בדברי הראשונים הנ"ל שכל שיש משכון ביד האומן והמשכון קנוי לאומן אין דין בל תלין, כיון שהמשכון נחשב כפירעון החוב, והביא ראיה לדין זה מהמבו' בגמ' (ב"מ קיב, א) שאם אומן קונה בשבח כלי אין איסור בל תלין, והטעם בזה הוא כיון שהשבח שהוא קונה הוא משכון שנחשב כפירעון השכר (והקצו' לשיטתו (סי' שו) שאומן קונה בשב"כ הוא מדין קניין משכון), וא"כ ה"ה כל משכון.

והנה הקצות הוכיח בדברי הרמב"ן והר"ן שאם קנה את החפץ המתוקן עצמו בקניין משכון שאין דין בל תלין, אכן הקצו' חידש יותר בדבריהם שגם משכון אחר נחשב כפירעון ויפקיע דין בל תלין, ולכאו' באמת היה ניתן לומר בדעתם שרק אם יש לעובד קניין משכון בדבר שתיקן אז אין בל תלין, אבל לא אם יש בידו משכון אחר.

שהנה הקצות הביא ראיה מדין אומן קונה בשבח כלי, ושם הסברא שאין בל תלין היא, שהאומן קונה חלק מהבעלות על כלי, כיון שהשבח שהשביח בו שייך לו, וא"כ כשהוא מוסר את הכלי המושבח לבעלים, הוא בעצם מוכר לו את השבח בכלי ששייך לו, ובמכירה אין שייך בל תלין, וכ"כ רש"י: "אומן קונה בשבח כלי, וזוכה במה שהשביחו, ומשום קבלנותו יוצא לו, וכשמחזירו לו הרי הוא כמוכר לו שבח שהיה לו בתוכו", וא"כ אין מכאן שום ראיה לדין אם יש לאומן משכון של הבעלים שלא יהיה דין בל תלין, ואין מכאן שום ראיה שאם יש לו משכון הרי זה נחשב לפירעון.

ואם הקצות כן לומד מדין אומן קונה בשב"כ לשאר משכון, בהכרח שהבין שהראשונים האלו הבינו את הדין של אומן קונה בשב"כ בשונה מרש"י, וכן מסתבר בדעתו, כיון

עצמו הוא המשכון, אזי כל זמן שהוא בידי הקבלן אין דין בל תלין, אבל אחרי שהחזירו יש דין בל תלין בעונה שהחזיר את המשכון[17], ואם המשכון הוא לא החפץ המתוקן עצמו אלא חפץ אחר, ראה בהערה[18]. ולפי הדעה השלישית שהבאנו בדין 3, בכל אופן אין המשכון נוגע לדין בל תלין, וכל שהאומן דורש את שכרו יש בל תלין על המזמין, אפילו יש בידי האומן משכון גמור והוא מעכבו עבור השכר[19]. וכבר כתבנו שאין הלכה כדעה זו.

7. אם אין לאומן משכון על השכר, וגם לא סוכם ביניהם מתחילה שהחפץ שהקבלן מתקן ישמש כמשכון על התשלום, אלא שבסוף הקבלן מסרב להחזירו למזמין עד התשלום, נחלקו הראשונים אם יש לחפץ דין משכון. י"א שבזה שהוא מעכב את החפץ עד התשלום הוא קונה אותו בקניין משכון, ולכן לא יהיה על המעסיק דין בל תלין אפילו אחרי שהפועל מחזירו לבעלים, לדעת חלק מהראשונים שהבאנו בדין הקודם[20]. וי"א שאין לזה דין משכון[21], ולדעה זו יש דין בל תלין בעונת החזרת החפץ כנ"ל.

עבודה שנהוג לשלם על כל חלק בנפרד

8. עבודה קבלנית שנהוג לחלק אותה לחלקים שונים, ומשלמים לקבלן על כל חלק בנפרד, הדין לעניין בל תלין תלוי באופן קביעת המחירים: אם קבעו מחיר לפי כל חלק וחלק, אפילו אם לא סיכמו מראש שהמזמין ישלם על כל חלק בנפרד, יש דין בל תלין על כל חלק בנפרד. ואם לא קבעו מחיר וגם לא סיכמו שישלם עבור כל חלק בנפרד, הגם שהמנהג הוא לשלם כך, מ"מ לא יעבור המזמין על בל תלין אלא בתום כל העבודה כמו בקבלן רגיל[22].

דוגמאות לדין זה: מי שמסר ספר תורה להגהה, אם קצצו שהגהת כל יריעה תהיה בסכום מסוים וכדו', אפילו שלא סיכמו שישלם על כל יריעה בנפרד, יהיה דין בל תלין בכל יריעה שהמגיה ימסור לידי המזמין בעונה שהחזירה [כיון שמדובר בדבר הנמסר מיד ליד שזמנו הוא במסירת הדבר לידי המזמין]. דוגמא נוספת: שכר קבלן שיפוצים וקצצו את השכר לפי חלקי העבודה, אפילו אם לא סיכמו בפירוש שהתשלום יהיה בכל חלק בנפרד, יהיה בל תלין בכל חלק שהקבלן התקדם לפי הסיכום, בעונה שסיים את העבודה [כיון שמדובר בדבר שאינו נמסר מיד ליד].

ציונים והערות

שהקצות סובר שאומן קונה בשבח כלי הוא רק קניין של משכון ולא בעלות גמורה, ולכן אי"ז נחשב מכירה, והסברא בדין זה היא שקניין של משכון נחשב לפירעון, ומזה למד לשאר משכון שגם הוא נחשב לפירעון, וכן נראה מדברי הריטב"א (קידושין מח, ב) שלמד בזה כהבנת הקצות, כי כתב: "דאמרינן התם דשכירות שיש עליו משכון דאין עוברין עליו משום בל תלין", ומשמע שכך הדין בכל משכון ולא רק בחפץ המתוקן עצמו.

ויש להדגיש שלחלק מהראשונים (לא הראשונים הנ"ל אלא היא שיטת התוס' ועוד) לא שייך משכון הקנוי בקניין אלא במשכון שנמסר שלא בשעת הלואה.

17. כך נלמד מדברי ר' יונתן וסיעתו (ראה הע' 5) שכתבו הטעם שהמעסיק אינו עובר בבל תלין עד שעת החזרת החפץ משום שיש לאומן משכון תחת ידו, וז"ל שו"ע הרב (שאלה ושכירות יג): "מזה יש ללמוד שאם נותן משכון לפועל אינו עובר כלום, אף אם יש לו מעות וצריך להם, שאם אין לו מעות אינו צריך ליתן משכון אלא ממדת חסידות". וכן כל אלו הסוברים כרי' יונתן בוודאי יסכימו לדין זה.

18. הקצות לא התייחס כלל לשיטת ר' יונתן, ויש להסתפק אם הוא מסכים לה, והנה באופן שהחפץ המתוקן עצמו משמש כמשכון, לפי שתי השיטות יהיה הדין כמו שכתבנו למעלה, שכל זמן שהחפץ בידי הקבלן אין בל תלין (שהרי עדיין לא נוצר החיוב לפי הקצות), ומשהחזירו יהיה דין בל תלין. אולם אם המשכון הוא חפץ אחר ולא החפץ המתוקן, ייתכן שתהיה נפק"מ בין דעת ר' יונתן וסיעתו לבין דעת הקצות, באופן שהחזיר את החפץ המתוקן עצמו אבל לא את המשכון, שלפי ר' יונתן אין בזה בל תלין שהרי יש לו משכון, ולפי הקצות - אם נאמר שהוא חולק על ר' יונתן, יהיה הדין שיש בל תלין, שהרי החזיר כבר את החפץ המתוקן ונוצר החיוב.

19. זו שיטת המאירי (ב"מ קיב, א) שכתב: "זה שאמרו שכל עוד שהטלית ביד האומן אינו עובר, לא מפני שיש לו משכון על שכירותו הוא, שלא נפקע איסור הלואת שכירות בנתינת משכון, שאין משכון או פירעון שוה כסף על כרחו של שכיר מפקיע איסורו אחר, שלצורך חייו הקפידה תורה, ואף מן הדין אינו כופהו ליטול שוה כסף". וכן כתב בהדיא העה"ש הנ"ל הערה 12.

בספר שיבת ציון (סי' ק סק"ב) סובר שאינו עובר על בל תלין אם נותן משכון, אבל הוא עובר על בל תעשוק, כיון שמסרב לשלם במעות, הגם שהפועל עצמו תבע ממנו לתת את המשכון, וז"ל: "עובר על לאו דלא תעשוק אם הפועל מקפיד ורוצה בתשלומין ולא ניחא ליה בהאי משכונא שיש בידו על שכרו". הוא גם כותב טעם מחודש למה אינו עובר על בל תלין, שע"י נתינת המשכון הופך שכר השכיר להיות כהלוואה בעלמא ולא כשכר שכיר, וז"ל: "נעשה החפץ משכון על שכרו, וכיון שנעשה משכון אין עליו לאו דבל תלין פעולת שכיר דהא הוא הלואה". אמנם לא הבנתי דבריו, כי אם אינו תשלום שכר שכיר למה המעסיק עובר על לא תעשוק, והרי לא תעשוק הוא דין רק במי שמסרב לשלם שכר שכיר ולא במי שאינו משלם חוב בעלמא? ועוד, אם שכר השכיר נהפך להיות מלוה ע"י נתינת משכון, א"כ תשמט השמיטה את שכר השכיר אם נתן המעסיק משכון, ובמשנה (שביעית, י, א) מוזכר רק אם זקפו עליו במלוה ולא שנתן משכון?

20. זו דעת הרמב"ן והר"ן הנ"ל, וז"ל הרמב"ן: "אלא כלי אצל אומן בפקדון הוא **עד דתבעוה מיניה ולא יהביה ניהליהו דתפסיה אאגריה**", ומבו' בדבריו שאפילו לא בא החפץ לידיו בתורת משכון, מ"מ כיון שהוא מעכבו על התשלום הרי"ז כמשכון גמור, וכעי"ז לשון הר"ן: "אלמא לא חשיב משכון דידיה עד דליתבעו מיניה ותפיס ליה אאגריה", וכ"כ הרשב"א בתי' השני. הרא"ש (קידו' א, י) סבר ג"כ כשיטת הרמב"ן, והביאו הדרכי משה (אבה"ע סי' כח) בשם רבינו ירוחם ופסק כך בשו"ע (שם, טו).

הקצו' (עב, כג) הוכיח שרש"י ותוס' סוברים שכלל אין צורך שהחפץ יבוא לידו בתורת משכון כדי שיהיה לו דין משכון, אמנם גם הוכיח בדעת רש"י ותוס' והרא"ש, שעד שהקבלן אינו מחזיר את החפץ לא נוצרת כלל חובת תשלום, ולכן אין מציאות שהחפץ שהאומן מתקן ייחשב כמשכון, כי כל עוד שאינו מחזיר את החפץ כלל אין חיוב לשלם, אבל הם יסברו כדעה הזאת לעניין זה שכל עוד שהאומן מסרב להחזירו לא יהיה בל תלין.

21. זו דעת הרשב"א בתי' הראשון, וכך סבר הריטב"א (שם), כי הריטב"א העלה מתחילה צד לומר שאם הוא מעכב את החפץ על התשלום יהיה לו דין משכון, וז"ל: "דאפילו למאן דאמר אין אומן קונה בשבח כלי, מכל מקום הא מצי תפיס ליה אאגריה, והוה ליה מלוה על המשכון", אולם בסוף דחה זאת וכתב: "כי אמרינן הכי, במשכון דאתי לידיה ברשות לוה בשעת הלואתו... אבל האי דלא אתא לידיה בתורת משכון, אלא דאיהו תפיס ליה מנפשיה, לא קני ליה", ומדוייק קצת בדבריו שאפילו אם הוא מעכב את החפץ על התשלום בכ"ז אין לו דין משכון, כי הוא מביא את כל דברי הרמב"ן והולך בשיטתו (ואף כותב כן), והשמיט מתוך דברי הרמב"ן רק את המילים האלו "**עד דתבעוה מיניה ולא יהביה ניהליהו דתפסיה אאגריה**". וכדברי הריטב"א כתב הנימוק"י (קידו' מח, א). וכ"כ העצמות יוסף (קידו' מח, א ד"ה ואם קדשה) בדעת הריטב"א: "ומלשון זה נראה לדקדק דאפילו תפיס ליה אאגריה אח"כ לא מהני", וכ"כ פוסקים נוספים בדעתו (וכגון הב"ח (אבה"ע שם, יב ד"ה והקשה הר"ן) והחלקת מחוקק (שם, כז) שאף תמה על הרמ"א למה התעלם משיטה זו, וכ"כ התומים (עב, מ ד"ה והנה) בדעת הרשב"א והריטב"א).

22. כך יוצא מהקצוה"ח (עח, ד) והנתיה"מ (עח, ה) והמשובב נתיבות. כי הנה הרמ"א (עח, א) כתב: "שכירות דינו כהלואה ואינה משתלמת אלא בסופה, ואינו נאמן לומר שפרע תוך הזמן. מיהו אם שכרו לכתוב לו ספר, כמה קונטרסים, כל קונטרס מיד זמנו הוא. וה"ה בכל מלאכה המתפרדת בכיו"ב". וכתב הקצו' על דברי הרמ"א, שהגם שהוא נאמן לומר פרעתי על כל קונטרס שסיים אף שלא גמר את כל העבודה, מ"מ לעניין בל תלין אינו עובר אלא אחר סיום כל העבודה, וז"ל: "אפילו אחר זמן השלמת הקונטריס נמי בזמנו מיקרי לענין שכיר, כיון דאינו עובר בבל תלין עד אחר השלמת כל הקונטרסים, דהא חזינן דאין משלמין לסופר עד אחר השלמת הספר, ומשום דכיון דשכרו בבת אחת לא עבר על בל תלין עד אם כלה מלאכתו, אע"ג דלענין תוך זמנו כל קונטריס זמנו, מ"מ לאיסור בל תלין אינו עובר עד אחר כלות כל המלאכה", והנתי' השיב לבאר דברי הרמ"א: "נראה דמיירי שקצב סך על כל קונטרס, כגון ששכרו לכתוב ספר ליתן לו בעד כל קונטרס זהוב, דהוי כל קונטרס מלאכה בפני עצמו... ואין מקום לכל מה שכתב בספר קצוה"ח", וע"ז השיב המשובב, שאיה"נ בציור שכתב הנתי' שקצבו שכר על כל קונטרס, בזה הוא מסכים לנתי' שיש בל תלין בכל קונטרס, אלא שהרמ"א לא דיבר בזה, כי במקור הדין במרדכי המציאות הייתה שקצבו שכר על כל העבודה ולא על כל קונטרס, ובזה כתב שיש בל תלין רק בסיום כל העבודה, וז"ל המשובב: "ואפילו נימא דכיון דמנהג הוא לפרוע כשמגיע לדבר מסוים, אבל עכ"פ בל תלין אינו עובר עד גמר כל הספר, כיון שלא קצץ כלל על קונטרס או על מסכת רק על כמה קונטרסים ביחד". ומבו' להדיא שאפילו שיש מנהג לשלם על כל חלק בנפרד, מ"מ לעניין בל תלין יש חילוק אם קצצו שכר לפי חשבון החלקים בנפרד או על העבודה באופן כללי, ואם קצצו שכר לפי כל חלק יש בל תלין בגמר כל חלק אף שלא סיכמו לשלם כך, ואם קצצו שכר באופן כללי על כל העבודה ולא סיכמו שישלם בכל חלק יהיה בל תלין רק בסיום כל העבודה, למרות שהמנהג לשלם בכל חלק בנפרד.

הרב יוסף פליישמן שליט"א

בל תלין 7 - דיני איסור 'בל תשהה'

יסוד דין בל תשהה

1. מעסיק שיש לו כסף לשלם ודוחה את הפועל מיום ליום, עובר על הפסוק "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך" (משלי ג' כ"ח), [והוא הנקרא איסור 'בל תשהה'], בין אם עבר כבר על הלאו של 'בל תלין' ובין אם לא עבר[1]. ולכן, אפילו אם לא תבעו הפועל בעונה שסיים לעבוד, או שלא היה אז כסף למעסיק, או ששכרו ע"י שליח, וכן כל כיוצ"ב, אם מאוחר יותר יש לו כסף לשלם והפועל תובע אותו והוא דוחה אותו, עובר על איסור מדרבנן בכל רגע ורגע שאינו משלם[2].

2. האיסור אינו מיוחד בשכירות פועלים, אלא כל אדם שחייב כסף לחבירו והגיע זמן התשלום שקבעו מראש, ויש לו כסף ודוחה את חבירו, עובר על איסור בל תשהה[3]. ויש פוסקים שנראה בדעתם, שבהלוואה שלא קבעו זמן מראש, כל זמן שהמלווה תובע ממנו חובו ויש לו ודוחה אותו, אפילו בתוך שלושים יום מההלוואה, עובר בבל תשהה[4].

3. בפועל או מלווה גוי אין איסור בל תשהה[5].

אם לא תבעו הפועל, בסתם או בגלל סיבה

4. אם הפועל אינו תובע שכרו מהמעסיק, אף שיש למעסיק כסף, אינו עובר על איסור בל תשהה[6].

5. אכן אם הפועל הראה במעשיו שהוא חפץ לקבל את שכרו, אלא שלא ביקש בפירוש מחמת מבוכה או בושה, הרי זה נחשב כתביעה וחל על המעסיק איסור בל תשהה[7]. לדוגמא: אם הגיע לדבר עם המעסיק וניכר שהיה נבוך לבקש את שכרו, או שהמעסיק לא פתח

ציונים והערות

[1] ז"ל הגמ' (ב"מ קי, ב): "מלמד שאינו עובר {על בל תלין} אלא עד בקר ראשון בלבד, מכאן ואילך מאי, אמר רב, עובר משום בל תשהא, אמר רב יוסף, מאי קראה, אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך". ובגמ' זו מפורש שאפילו אם עבר כבר על הלאו דאורייתא בבוקר ראשון, מ"מ אם אינו משלם מכאן ואילך עובר על בל תשהה. ועוד כתבה הגמ' (שם קיא, ב) האיסור כשלא עבר על הלאו דאורייתא, והוא לעניין שוקאי דסורא, וז"ל הגמ': "הני שוקאי דסורא לא עברי משום בל תלין, מידע ידעי דעל יומא דשוקא סמיכי, אבל משום בל תשהא ודאי עובר", ולפי רוב הראשונים האיסור נאמר מיום השוק ואילך אעפ"י שכלל אין שייך בו איסור בל תלין (עיין גליון 113 דינים 3-2 ובהערות שם).

[2] מבו' ברמב"ם (שכירות יא, ה) שכתב וז"ל: "**וכל עת שישהה** עובר על **לאו של דבריהם** שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב", ודבריו הועתקו בשו"ע (שלט, ח), וכ"ה לשון הרשב"א (קיא, א): "עובר עליהן **בכל עת** משום בל תשהה", וז"ל העה"ש (שלט, י): "**דלאו דקבלה** עובר **בכל רגע** ששוהה", וז"ל המהר"א ששון (סי' קיט) "**שבכל עת ועת** יש איסור בדבר". והנה המאירי (ב"מ קי, ב) הגדיר האיסור כלאו מדברי סופרים "ולאו בל תשהא מדברי סופרים", וכ"כ הלבוש (שלט, ז), אמנם ברמב"ם הנ"ל מפורש לא כך, אלא הוא רק לאו מדבריהם, הגם שנלמד מפסוק בנ"ך, ודבריו מתבארים מתוך דברי החינוך (מצוה רל): "עובר עוד על לאו של דבריהם ז"ל, וסמכו לזה מקרא שכתוב אל תאמר לרעך לך ושוב", והיינו שהפסוק אינו אלא אסמכתא ולכן האיסור אינו אלא דרבנן בעלמא, משאי"כ המאירי והלבוש הבינו שהדין נלמד מהפסוק.

[3] לשון הרמב"ם (מלוה ולוה א, ג): "אסור ללוה לכבוש ממון חבירו שבידו ולומר לו לך ושוב, והוא שיש לו, שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב", ונפסק בשו"ע (צז, ג). והאיסור שייך רק אם הגיע זמן תשלום החוב, אבל בתוך הזמן אין האיסור שייך, שהרי אין למלווה זכות תביעה על הלווה.

[4] כך נראה בדעת האגרו"מ (חושן משפט ב יד) בוודאי, ויתכן שכך גם דעת המנחת שלמה (תנינא ס"ס קכג), שאף שסתם הלוואה שלושים יום, מ"מ אם יש לו כסף לפני שלושים יום ודוחה את המלווה עובר בבל תשהה, וז"ל האגרו"מ: "ואף בתוך ל' שאינו רשאי לתובעו, מ"מ מאחר שלא קבע זמן אין נחשב בעיני בני אדם לזמן קצוב, ואף שבב"ד לא יוכל לתבעו, מ"מ יתבעהו שלא בב"ד", וא"כ היות שיכול לתובעו לפני ל' יום, אם יש ללווה כסף ודוחה את המלווה יעבור על בל תשהה. וכן משמע שסובר הגרשז"א, כי כתב וז"ל: "סתם הלואה שלשים יום, דאף שאין המלוה רשאי לתובעו, מ"מ מסתבר שאם המלוה זקוק לכסף והלוה יכול בקל לפרוע, דשפיר צריך לפרוע, כי אין זה ממש כקביעת זמן אשר בתוך הזמן חשיב קצת כאילו לא חייב".

ומצאנו דין דומה לזה ויותר מחודש, והוא מש"כ המאירי שהבאנו בגיליון 113 דין 3, שמבאר את הגמ' בשוקאי דסורא שיש בל תשהה אפילו לפני יום השוק, הגם שהמאירי עצמו כתב שנחשב שהתנו שלא ישלם לו לפני יום השוק, וז"ל: "בני הכפרים שרובם מוחזקים שאין להם מעות עד יום השוק, הנשכר עמהם דעתו ליטפל בו עד יום השוק, והרי הוא כעין מי שהתנה על כך... ומ"מ יש כאן בל תשהא הואיל ותבעוהו ויש לו". וכבר הערנו בגיליון הנ"ל שרוב הראשונים הבינו את הגמ' באופן אחר וא"כ אין מקור לחידוש המאירי, ואדרבה, מפורש בגמ' שאין בל תלין אלא מיום השוק ואילך.

יש להעיר עוד שהמחנ"א (מלווה ולווה סי' מ) והאבני מילואים (קיד, א) למדו מדברי הרא"ש שמי שמסרב לשלם בזמן עובר על גזל ג"כ, אמנם, הקצוה"ח (רצד, א. והוא חולק שם על התשב"ץ), האמרי בינה (הלואה סי' מט) והמשפט שלום (ר, יב) חולקים וסוברים שאינו עובר על גזל, וכבר האריכו בזה הפוסקים, ואיכהמ"ל.

[5] כן משמע מלשון הפסוק שכתוב 'אל תאמר לרעך', וגוי אינו נקרא רעך, וכמש"כ בגמ' (סנהדרין נב, ב) על הפסוק 'אשת רעהו', וכ"ה בעוד מקומות (ב"מ פז, ב; קיא, ב), וכמש"כ המלבי"ם (קדושים, קה) "ובכל המצות והאזהרות שנז' רעך אחיך עמיתך אין עכו"ם בכלל". וכ"כ השער משפט (קכח, ב) בנידוננו, והוסיף עוד שאם הפקעת הלואתו מותר ודאי אין דין של בל תשהה.

[6] כך משמע מהפסוק שהאיסור הוא לומר "לך ושוב", והיינו שהפועל תובעו והוא דוחהו, אבל כשאינו תובעו לא דיבר הפסוק, וכ"כ החינוך (מצוה רל): "אעפ"י שכבר עבר בעשה ולא תעשה, חייב ליתן לו **מיד שיתבעהו**". בנוסף, לפי קצוה"ח (קד, ב) כלל אין חיוב לפרוע חוב עד שהבע"ח יתבע אותו, ואם אינו תובע אין אפילו דין של פריעת בע"ח מצוה, וא"כ ודאי לא יעבור על בל תשהה אם אינו תובעו, (כי לעניין זה חוב של שכירות פועלים [לאחר שעבר זמנו או באופן אחר שאין בל תלין] הוא כשאר חוב בעלמא. ועיין נחל יצחק (סי' ס) שהוכיח כהקצות מזה שאין איסור בל תלין כשלא תבע שכרו, וטען שאם כך הדין בשכירות פועלים, ק"ו לשאר חובות שהתורה לא הזהירה בהם בלאו מיוחד). ואף שהנתיה"מ (קד, א) חולק על הקצו' בעיקר חידושו, אבל אין סיבה לומר שלדעתו עובר על בל תשהה.

ויש לעיין במקרה שהפועל אינו תובע מחמת אונס, אם המעסיק נפטר מאיסור בל תשהה, שהנה לגבי איסור בל תלין כתב הח"ח (נה"ח ט, לב) שכיון שנמנע מלתבוע מחמת אונס ולא מטעם מחילה עובר המעסיק, וז"ל: "ונראה דה"ה כשאירע להפועל איזה אונס אחר שכלה פעולתו, שאינו יכול לבא לבית בעה"ב אחר מעותיו ולא לשלוח שליח אצלו, צריך המשכיר להוליך המעות אצלו, דכל עיקר הסברא דבלא תבעו השכיר אינו עובר בעה"ב בלא תלין, הוא משום דמסתמא מדעת השכיר הוא שמתרצה לזה, והכא הלא מעוכב מחמת אונס הוא ואין ראיה בזה", וא"כ יש להסתפק אם גם בלא תשהה נאמר כך, שכיון שהפועל אינו מוחל על תביעתו יעבור המעסיק על האיסור, או שמא יש לחלק בין האיסורים, כי במצות ביומו תיתן שכרו ובל תלין יש חיוב על המעסיק לשלם בזמן, וא"כ צריך שתהיה מחילה כדי לפטרו מחיובו שיש עליו, אבל באיסור בל תשהה אין רובץ עליו חיוב לשלם בזמן, ורק התביעה היא זו שמביאה עליו את האיסור, וא"כ יתכן שאם לא הייתה תביעה אינו בכלל האיסור.

והספק הוא רק לפי הנתי' החולק על הקצו' הנ"ל, אבל לפי הקצו' הנ"ל נראה שוודאי אינו עובר, כי הקצו' מדבר בבע"ח שאינו תובע בגלל שנמצא מעבר לים, ובכ"ז פסק הקצו' שאין מצווה לפרוע לו כיון שכרגע אינו תובע. ואין הכרח לומר שהקצו' יחלוק על הח"ח לעניין איסור בל תלין, כי אף שלפי הקצו' כל זמן שאינו תובע אין חיוב **ממוני** לשלם, מ"מ איסור בל תלין אינו דין ממוני אלא דין של איסור וכפי שהוכיח הח"ח, וא"כ גם לפי הקצו' יהיה עליו חובת תשלום מצד האיסור, משאי"כ איסור בל תשהה שהוא דין ממוני שהרי הוא שייך בכל חוב, וכיון שלפי הקצו' אין חיוב ממוני כשאינו תובעו אין שייך גם האיסור.

וראיתי בספר משפטי החושן (ס"ק מט) שפסקו שהמעסיק עובר על בל תשהה בכה"ג, על סמך דברי העבודת הגרשוני (סי' ז), שבכל חוב חייב לשלם אפילו כשאינו נתבע, זולת מקרה שחוסר התביעה מוכיח על מחילה. אמנם, ראייתם אינה מוכחת מדבריו, ואפילו לפי דבריהם אין הדין יוצא מכלל מחלו', ונבאר. כי הנה העבה"ג אינו דן בדין בל תשהה, אלא דן אם יש בכלל חיוב לשלם כשהשני אינו תובע, וע"ז הוא כותב שאפילו כשאין תביעה יש חיוב לשלם [ובזה הוא חולק על הקצו'], ורק במקרה שחוסר התביעה מוכיח על מחילה אין חיוב לשלם. והנה הנידון שלנו באינו תובע מחמת אונס אינו אם כלל אין חיוב לשלם, שלעניין זה אכן מוכח בעבה"ג שיש חיוב, אלא אנו דנים בזמן שאינו תובע אם יש איסור בל תשהה על המעסיק, ולזה אין שום ראיה מעבה"ג. אכן אפילו לדברי המשפטי החושן, עדיין אין הדין יוצא מכלל מחלו', שהרי העבודת הגרשוני חולק בוודאי על הקצו' הסובר שבכל אופן שאין תביעה אין כלל חיוב לשלם ואפילו באינו תובע מחמת אונס, וכיון שהרבה פוסקים הסכימו לקצו', נראה שלא יצאנו מכלל מחלוקת, וא"כ דין בל תשהה באינו תובע מחמת אונס לכה"פ יהיה תלוי במחלוקת אחרונים.

[7] הח"ח (נה"ח ט, כט) כתב כן לעניין בל תלין, וז"ל: "ונראה לי פשוט, דאף אם לא תבעו

לו את הדלת או שלא ענה לו לטלפון[8], אם המעסיק אינו משלם לו ויש לו עובר בבל תשהה.

6. אם הפועל תבע את המעסיק בשעה שלא היה לו כסף[9], ואח"כ השיג המעסיק כסף, נראה שאין המעסיק מחויב מצד דין בל תשהה להודיע לפועל שהשיג כסף, וכל שהפועל אינו מברר אצלו ואינו תובעו אינו עובר על האיסור[10].

אם אין למעסיק כסף לשלם או שצריך את הכסף למצווה

7. איסור בל תשהה הוא רק אם יש למעסיק כסף ובכ"ז דוחה את הפועל, אבל אם אין לו כסף אינו עובר על האיסור[11]. ויותר מזה כתבו חלק מהפוסקים, שאפילו אם יש לו כסף, אבל כרגע אין לו כסף ברווח ויהיה לו בקרוב, אינו עובר[12].

8. אם בשעה שהפועל תובעו אין למעסיק כסף נזיל לשלם לפועל, אין עליו חיוב למכור נכסים כדי לשלם לפועל, אם נראה שבעתיד הקרוב יהיה לו כסף לשלם[13].

9. באופן שאין על המעסיק איסור בל תלין, ובאו לפניו גם הפועל וגם עני הנצרך לצדקה, ואין לו עתה כסף בידו לתת לשניהם, פסק הבן איש חי שאפילו שיוכל לשלם לפועל למחר ואילו את העני לא ימצא שוב, מ"מ ההנהגה הנכונה היא לשלם לפועל ולא לתת צדקה לעני, הגם שאם יתן לעני לא יעבור על איסור בל תשהה כיון שכבר אין לו כסף[14].

10. אם הוא יכול לשלם עתה לפועל, אלא שהזדמנה לידו מצוה אחרת, ואם יתן את כספו לפועל לא יוכל לקיים את המצוה האחרת, [ואין עליו איסור בל תלין], הכלל הוא, שאם אפשר לקיים את המצוה לאחר זמן, אין המצוה דוחה את תשלום שכר הפועל[15], אבל אם לא יוכל לקיים את המצוה לאחר זמן, וכגון שהוא צריך את הכסף לקיים מצות עונג שבת[16], אף שהיא מצוה מדרבנן, פסק החפץ חיים שעדיף לקיים את המצוה העוברת[17] וישלם לפועל לאחר שבת[18]. והח"ח הסתפק בת"ח אם

ציונים והערות

בפירוש, כל שבא השכיר אצל הבעה"ב אחר שכלה מלאכתו כנהוג, **הוה כאלו תבעו בפירוש** שכר מלאכתו... וזה שבא לבית בעה"ב ודאי כונתו משום תביעת שכרו, ומה שלא תבעו בפירוש היינו משום כיסופא", וסברתו שזה נחשב תביעה שייכים גם לעניין בל תשהה.

[8] זה דומה ממש לדברי הח"ח, שהרי הפועל הביע רצונו לקבל את שכרו, ואם חוסר תביעה מחמת בושה נחשב כתביעה, ודאי שחוסר תביעה מחמת השתמטות המעסיק נחשב תביעה, וכ"ש אם בא לפתחו ממש והמעסיק לא פתח לו.

[9] וכיון שלא היה לו כסף לא עבר על האיסור של בל תשהה כמבו' בדין הבא.

[10] לכאו' היה ניתן להסתפק בזה, כיון שלגבי איסור בל תלין [שגם הוא אינו שייך כשאין למעסיק כסף] כתב הח"ח (ט, יא) שאם מתחילה לא היה למעסיק כסף ומאוחר יותר בעודו בתוך העונה השיג כסף, חייב המעסיק להודיע לפועל שיש לו כסף כדי שלא יעבור על בל תלין, וא"כ היה מקום לומר שה"ה לגבי איסור בל תשהה. אכן נראה יותר לחלק בין הדינים, כיון שבניגוד למצות ביומו תיתן שכרו ובל תלין שמטיל חיוב על המעסיק לשלם בזמן, ולכן ברגע שיש בידו לשלם בזמן חובה עליו להודיע לפועל, בל תשהה אינו מחייב את המעסיק לשלם בזמן מסוים, אלא אוסר עליו לדחות את הפועל בלי סיבה כשהוא תובע אותו, וא"כ במקרה הנ"ל שמתחילה לא דחה אותו סתם ועתה אינו דוחהו, אין טעם לומר שיעבור על האיסור. בנוסף אפשר לחלק מצד הטעם של הח"ח עצמו, כי בתוך הזמן המצומצם של העונה יש להניח שהפועל אינו משער שהמעסיק השיג כסף, ולכן יש להודיע לו, אבל לאחר שעברה העונה, מן הסתם יודע הפועל שהמעסיק אמור להשיג כסף, וא"כ כיון שאינו מברר ותובע אין המעסיק עובר על בל תשהה.

[11] מפורש בפסוק "אל תאמר לרעך לך ושוב **ויש איתך**".

[12] כך משמע מאוד בשו"ע הרב (שאלה סע' יח), כי כשבא לייעץ למעסיקים איך לפטור עצמם מאיסור בל תלין, כתב וז"ל: "ואם א"א ע"י שליח טוב להתנות עם השכיר בשעה ששוכרו על מנת שלא יתחייב לפורעו בזמנו, כי שמא יהיה טרוד או שמא לא יהיה לו **מעות בריוח** שיכול לפרעו, אלא יהיה לו ויצטרך להוציאם, ונמצא עובר בלא תעשה". ונבאר יותר, שהנה בא לייעץ שלא יעברו על בל תלין באופן שעכ"פ אין איסור בל תשהה, כי אל"כ מה הרוויח שישכור ע"י שליח וכדו' והרי יישאר באיסור בל תשהה, ולכן כתב דוגמאות שיש בהן איסור בל תלין ואין איסור בל תשהה: "שמא יהיה טרוד או שמא לא יהיה לו **מעות בריוח**", שבדוגמאות האלו יעזור לו שישכור ע"י שליח או בתנאי שלא יעבור על בל תלין. ובדברים אלו מבו' שאם אין לו מעות ברווח אינו עובר על בל תשהה. וכן הבין הפת"ש (שלט, ו) שזה הפשט בלשון ספר החסידים המובא בש"ך (שלט, ב).

[13] כך נראה פשוט, ואפילו אם לא יפסיד במכירת הנכסים, כי מי שאינו מוכר נכסיו אינו דוחה את הפועל סתם, וכל האיסור הוא רק במי שדוחה את הפועל בלי סיבה, וכמו שנבאר להלן דין 12. וכ"ש שהדין כך אם יפסיד ממכירת חפציו, וכמו שהמציאות בדרך כלל בזמננו שאין שוק לדברים משומשים. וכן נראה מהפסוק עצמו, שהתנה את האיסור באופן של "ויש איתך", ואם כדי שיהיה לו מעות צריך למכור נכסים, א"יז נחשב "יש איתך". וכן פסק בשו"ת אמירה נעימה (תנינא א, מאמר מח).

[14] כן פסק הרב פעלים (ד, חו"מ ז), ואין טעמו שאם לא ישלם לפועל יעבור על בל תשהה, אלא שיש על המעסיק מצות עשה מדאורייתא של "פריעת בע"ח מצווה", כי החוב לפועל לא גרע משאר חוב בעלמא, ולא דוחים מצוה זו בכדי לקיים מצות צדקה, וז"ל: "ומאחר דהרדב"ז ז"ל יליף מדברי הרמב"ם הנז' שיש מ"ע בתשלום בכל דבר שאדם מתחייב בו בדין, א"כ נמצינו למדין גם בזה השכר של השכיר ששכרו בעה"ב ע"י שלוחו יש בפרעון השכר מ"ע, כיון דהבעה"ב מתחייב בדין בשכר הזה והרי הוא כשאר חוב, וע"כ מאחר שגם בפרעון השכר יש מ"ע מן התורה, מאי חזית להקדים מצות הצדקה ע"ז, הלא אדרבה, מצוה זו היא יותר ברורה בידו שהיא מצוה בודאי, אבל צדקה אינה מצוה ברורה, דדילמא אותו האדם שבא לבקש ממנו צדקה הוא רמאי ואינו הגון, ונמצא לא קעביד מצוה כלל, ע"כ נראה דאין ראוי לדחות המצוה של פרעון שכר השכיר, אלא ישלם לו תכף כאשר בא לתבוע שכר פעולתו אשר טרח בגופו מן המעות הנמצאים בידו, ולא ידחנו בלך ושוב, ויקיים בזה נמי מצות אל תאמר לרעך לך ושוב ויש אתך". וראה עוד בהערה 17.

ויש להעיר שדברי הרב פעלים מבוססים על ההנחה שפריעת בע"ח מצוה מדאורייתא, וזו דעת כמה ראשונים, וכגון הרמב"ן (ב"ב קעה, ב) והריטב"א (קידו' יג, ב ד"ה אמר) שכתב "דאיכא עליה **מצות עשה דאורייתא**", וכן הוכיח המנח"ח (מצוה רנט) בדעת רש"י (כתו' פו, א): "וערש"י כתובות גבי פריעת ב"ח מצוה... וכופין אותו כמו כל מצות עשה, **והוא דאורייתא**", ובשיטה זו כתב הרב פעלים שאין צדקה שאינה ברורה דוחה את המצוה הברורה, אכן יש לעיין מה יהיה הדין לדעת החולקים שפריעת בע"ח היא מצוה מדרבנן, וכמו שהביא הגר"י פערלא (ביאור לסה"מ לרס"ג עשין כב) שכך דעת היראים (מצוה רעח), ושכ"כ המרדכי (ב"מ תג) בשם הסמ"ג, וז"ל הגרי"פ: "דפריעת בע"ח מצוה לא נפק"ל אלא מקרא דוהין צדק יהי' לך וכפירש"י בפרק הכותב, ולפי זה ודאי נראה שאינו אלא אסמכתא בעלמא מדבריהם", כי לדעתם יתכן שכיון שיש לפניו מצות צדקה עוברת למול פריעת בע"ח שהיא מצוה מדרבנן שאינה עוברת, אף שמצות הצדקה אינה ברורה מ"מ היא קודמת, וכן משמע בדברי הרב פעלים שם, עי"ש.

[15] נלמד מדברי הבן איש חי בתשובה אחרת (ד, יו"ד א), שם הוא דן אודות קופה ציבורית שממנה היו משלמים שכר לפועלי הציבור וגם פרנסו תלמידי חכמים, ולא היה די כסף בקופה לשלם גם לפועלים וגם לת"ח, את מי יש להעדיף לשלם, וכתב בהדיא ששכר הפועלים קודם לפרנסת ת"ח, וז"ל: "נראה כי שיש זכות לשכירות להיות לה דין קדימה על שאר דברים שאינם מדין שכירות, שראוי ליטול תחילה סכי השכירות, ומה שישאר יתנו לשאר דברים שאין להם דין שכירות, יען כי הנשכר ועושה עבודה בגופו ויגיע כפיו חסורי אחסר כח גופו וגם זמנו, משא"כ הלוקחים פרס בתורת צדקה לא חסרו דבר". הבן איש חי הביא חת"ס שפסק כדבריו, שיש לקצץ ממצוות אחרות כדי לשלם לפועלים, ואפילו אם התחייבו במצוות האחרות, וכגון שהתחייבו לפרנס לומדי תורה, והגם שבאופן קבוע משלמים לשניהם מאותה קופה, כשצריך לקצץ מעדיפים את שכר הפועלים.

ואף שבנידונם לא הייתה השאלה איזו מצווה להקדים, אלא מהתשלום של איזו מצוה יש לקצץ, אבל מאותו הטעם שכתבו בנידונם אפשר ללמוד גם לעניין קדימה, שאם אפשר לקיים את המצוה האחרת גם לאחר זמן, התשלום לפועל דוחה את המצוה.

[16] מסתבר שהח"ח התיר בזה רק באופן שלא יוכל לקיים כלל מצות עונג שבת אם ישלם לפועל, אבל לא כשיש לו די כדי לקיים את המצווה אלא שרוצה לקיימה בהידור.

[17] ז"ל הביאור הלכה (רמב ד"ה לכבד): "ואם יש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום [דאם גמרו מאתמול אין עליו רק איסור דבל תשהה וכמבואר בח"מ והוא כשאר בע"ח דעלמא]... נראה דצריך ליתנם להפועל, כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעי"ז לא ישאר לו במה לענג השבת". ומבו' בדבריו שרק כדי שלא יעבור על בל תלין יש לו להקדים לשלם לפועל, אבל משום בל תשהה לבד אין עליו חיוב להקדים לשלם לפועל. והנה זה שאין בל תשהה מבו' גם מדברי השו"ע הרב שהבאנו לעיל, שאם אין לו מעות ברווח אין איסור זה, אכן בדבריו מתחדש שעונג שבת אף דוחה מצוות פריעת בע"ח, וכלהלן.

וטעם הדין של הח"ח הוא, שמצוות עונג שבת היא מצווה עוברת, לעומת התשלום לפועל שיכול להיעשות אחר כך, ולכן אפילו שעונג שבת היא מצוה מדרבנן היא קודמת למצות פריעת בע"ח, וכן מצאנו בשאר דינים שמצוה עוברת מדרבנן קודמת אפילו לעשית מצוה מדאורייתא שאינה עוברת, וכמו שפסק הרמ"א (או"ח סי' תקצה על סמך ירו' מפורש) "אם יכול לילך למקום המתפללים [ועי"ז יכול להתפלל מוסף בר"ה שהוא דין מדרבנן כיון שזקוק לחזן שיוציאו], ויש שהות ביום שישמע אח"כ התקיעות במקום שתוקעין, יקיים שתי המצות, דכל היום כשר לתקוע", וכיון שפריעת בע"ח מצוה היא מצוה שאינה עוברת, לכן המצוה העוברת קודמת לה.

והנה אף שהרב פעלים שהבאנו בהערה 14 כתב שיש להקדים לשלם לפועל אפילו במקום מצוה עוברת, לא אמר כך אלא רק במקום מצות צדקה, כיון שיתכן שהמבקש הוא רמאי, אבל במצוה עוברת אחרת הדין הוא שהמצוה העוברת קודמת, וכן משמע קצת בדבריו, כי לא העדיף להקדים את תשלום שכר הפועל אלא בגלל החשש שהעני הוא רמאי, ומשמע שאם הוא מכיר את העני ויודע שאינו רמאי מצות צדקה קודמת.

[18] יש להדגיש שבוודאי לא דיבר הח"ח אלא באופן שיכול לשלם לפועל אח"כ, אבל לולא זה בוודאי שעונג שבת אינו דוחה תשלום שכר הפועל, וכגון אם ביקש מבחור שיעזור לו לסחוב מזוודות וכדו' תמורת שכר, ואינו מכיר את הבחור ולא יפגשהו שוב, ודאי יש לו לשלם את

יש עליו חיוב לשלם לפועל גם על חשבון ביטול מצוות עונג שבת, כיון שיתכן שאם לא ישלם יגרום חילול ה’ ח”ו[19].

11. החפץ חיים חידש שאסור לשכור פועל אם יודע ברור שלא יהיה לו מעות לשלם לו בזמנו אם אינו מודיע לפועל מראש, ועיין בהערה טעם הדין[20].

אם המעסיק דוחה את הפועל עם סיבה

12. אם המעסיק דוחה את הפועל עם סיבה, וכגון שהוא טרוד במלאכתו וקשה לו להתפנות ולשלם לפועל, לדעת רוב הראשונים אינו עובר על בל תשהה בדחייה זו[21], וכן נפסק להלכה[22]. וכן הדין עם יש למעסיק סיבה נכונה אחרת לדחיית הפועל, וכגון שיש לו כסף רק בבית וכדו’ ואין לו פנאי ללכת אל ביתו. והטעם לדין זה, כיון שאנו תולים שאין כוונתו לדחות את תשלום הפועל סתם, אלא שטורח המלאכה מונע ממנו לשלם לו[23].

13. אמנם בזמננו קשה מאוד להסתמך על ההיתר הנ”ל, כי אם יש למעסיק כסף בבנק הוא יכול לכתוב צ’ק או להעביר כסף בקלות, ואפילו אם הדבר לוקח כמה דקות אין זה פוטר אותו, כי כהיום אין טורח מלאכה שמחייב לעבוד בלי הפסק, וכיון שהמעסיקים רגילים להתעסק עם דברים צדדיים לטובת עצמם, שוב אינם יכולים לפטור עצמם שדווקא הדקות הבודדות של התשלום לפועל לזה אין להם פנאי, ולכן אם לא ישלמו לפועל מיד יעברו על איסור בל תשהה.

ציונים והערות

שכר הפועל ולדחות מצווה אחרת אפילו אם היא עוברת, שהרי יעבור על הלאו של עושק שכר שכיר, ובפרט באופן שיש עליו גם איסור בל תלין, וכל דברי הח”ח הם רק כשיוכל לשלם אח”כ, שאז אפילו מצוה עוברת מדרבנן דוחה את התשלום במקום שאין בל תלין.

[19] ז”ל הח”ח (שם): ”אך בת”ח יש לעיין עיין יומא פ”ו”, ושם הנידון הוא מפני חילול ה’, וכמו שאמר שם רב (פו, א): ”היכי דמי חילול השם, אמר רב, כגון אנא אי שקילנא בישרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר”.

[20] וזה לשונו באה”ח (י, יב): ”אין לשכור פועל כשיודע בבירור שלא יהיה לו מה לשלם בזמנו, דהא מסתמא דעת הפועל שישלם לו בזמנו, כדכתיב ’ואליו הוא נושא את נפשו’, אם לא שיודיעו מתחלה שיתרצה בזה”. ובפשוטו היה נראה שהטעם הוא משום גניבת דעת, והיינו שכיון שבדר”כ משלמים ביומו, לכן אם אין בדעתו לעשות כן הוא מרמה את הפועל כשאינו מגלה לו מראש שלא ישלם לו בזמן, והדין הזה מאוד מסתבר, וכמו שכתבנו בספרנו ”משפטי יושר” הלכות גניבת דעת (ג, א), שגם אם גניבת הדעת אינה גורמת הפסד ממון של השני, ואפילו אם אינה מצדיקה ביטול העסקה, מ”מ כיון שמסתמא השני מקפיד על כך יש בזה איסור גמור.

אכן בנה”ח כתב טעם אחר: ”וביותר מזה החמיר בספר חסידים, והעתיקו הש”ך וז”ל ’אם תשכור סופר לכתוב לך, תתנה עמו שלא תהיה בבל תלין פעולת שכיר, שמא כשיתבע לא יהיה לך מה ליתן לו, [פירוש, לא יהיה לך כ”כ בריוח, דאלו לא יהיה לו כלל בודאי אינו עובר בבל תלין וכנ”ל בסימן ט’. פתחי תשובה], ואעפ”י שתעשה תנאי עמו תתן לו כשיתבע אם תוכל’ עכ”ל, וכ”ש בענינינו דיודע בודאי שלא יהיה לו מה לפרוע בזמנו, בודאי צריך לזהר בזה מאד”, וזה לא מובן לפי הביאור של הפת”ש שהביא והדינים אינם דומים, שהרי הפת”ש מדבר כשיש לו מעות, ובזה בוודאי יש לו להיזהר, כי יש איסור בל תלין הגם שהוא דחוק במעות, אבל הח”ח אומר שייזהר באופן שלא יהיו לו מעות כלל, ובזה הרי אינו עובר על שום איסור, וצ”ע.

העין יצחק (א, עד, כג) כתב להוכיח שמצד איסור בל תלין מותר לשכור פועל אפילו שיודע שלא יהיה לו לשלם, מזה שהגמ’ דורשת מפסוק שאינו עובר על בל תלין אם אין לו כסף, ולכאו’ למה צריך להגיע לפסוק, והרי פשיטא כך כיון שהוא אנוס, אלא ע”כ שהדרש הוא שבאופן שאין לו כסף הוא לא רק ’נפטר’ מהאיסור, אלא שכלל אינו בתורת האיסור, והנפק”מ מזה היא, שמותר לו להכניס את עצמו למצב שלא יוכל לשלם לפועל, כי אם היה מדובר בפטור מחמת אונס, היה אסור לו להכניס עצמו למצב כזה, אלא ידאג שלא יגיע כלל לידי החיוב, אבל כיון שכשאין לו כסף כלל אינו בתורת האיסור, מותר לו לשכור פועל אפילו שיודע שלא יוכל לשלם.

ומ”מ נראה שיתכן מאוד שאין מחלו’ בין דין הח”ח לדין העין יצחק, כי אם נאמר שהח”ח אסר את הדבר מצד איסור גניבת דעת, והעין יצחק דיבר רק מצד איסור בל תלין, ובזה הח”ח אינו חולק, יוצא שאין מחלו’ ביניהם כלל, וייתכן מאוד שגם העין יצחק היה מסכים לאסור מטעם גניבת דעת. (וראיתי שגם המשפטי חושן (אור אפרים ס”ס כב) הסיק כן). ואפשר להביא דוגמא אחרת לדין העין יצחק שמכוח היסוד שלו לא יהיה שום איסור, כגון מי שמסר חפץ לקבלן לתקנו, והקבלן סיים מלאכתו אלא שלא החזיר את החפץ לידי המזמין (שאז אינו מעסיק את הקבלן כשיודע שלא יוכל לשלם לו בזמן, ומצד שני עדיין לא חל איסור בל תלין), שמותר למזמין להוציא את הכסף שיש תחת ידו לדברים אחרים, אף שיודע שבגלל זה לא יהיה לו כסף לשלם לקבלן, כי באופן זה לא עבר על איסור גניבת דעת, שהרי בשעה שהעסיק את הפועל לא גנב דעתו כלל, ולולא היסוד של העין יצחק היה הדבר אסור כיון שמכניס עצמו למצב של אונס, אבל כיון שהעין יצחק הוכיח שאם לו כסף כלל אינו בתורת האיסור, לכן מותר להכניס עצמו למצב שלא יוכל לשלם. (אכן אף שאין איסור בדבר, מצד החומרה של הספר חסידים בוודאי אין לעשות כן. וראה באה”ח (נה”ח ט, כה) לגבי דין בל תלין, באופן שהפועל תבע את שכרו לפני סוף העונה והמעסיק הוציא את הכסף על דברים אחרים).

[21] הגמ’ (ב”מ קיא, א) מביאה שהאמוראים היו נוהגים לשכור פועלים ע”י שליח דווקא כדי שלא יהיה איסור בל תלין, והתקשו הראשונים, שמה הרוויחו מזה שאין דין בל תלין, והרי אם לא ישלמו בזמן עדיין יעברו על איסור בל תשהה, ויישבו התוס’ (ד”ה אמר) והתוס’ הרא”ש (ד”ה ואימא) וז”ל: ”ולא משום שהיה רוצה לדחותו, דהא לכל הפחות בל תשהא איכא, כיון דמחוייב ליתן לו שכרו, אלא היה ירא שמא יהיה טרוד, ואפילו בל תשהא ליכא כשהוא טרוד” (לשון התוס’ הרא”ש וכעי”ז כתבו התוס’), והיינו שחששו שיהיו טרודים ויתקשו לשלם, וזה אינו פוטר אותם מבל תלין (ולכן שכרו ע”י פועלים), אבל פוטר אותם מבל תשהה.

והמובן הפשוט של דברי הראשונים הוא, שהאיסור במהותו שייך רק כשהמעסיק דוחה את הפועל בלי סיבה, אבל אם יש לו סיבה, וכגון שהוא עסוק מאוד, לא נאמר האיסור כלל, וכ”כ הח”ח (נה”ח י, ו): ”דכן מוכח פשטיה דקרא דאל תאמר לרעך לך ושוב, דהוא כשמכוין לדחות”, ולפי”ז אינו היתר של איסור, אלא שבאופן כזה אינו נכלל בכלל האיסור, ולכן מותר לנהוג כך אפילו לכתחילה, וכך מוכח מזה שהאמוראים היו נוהגים כך, וכמש”כ בשו”ע הרב (שאלה יח): ”גדולי החכמים היו נוהגים לשכור פועלים על ידי שליח... כדי שלא יבואו לעבור בלא תעשה אם יהיו טרודים ולא יהיה להם פנאי לפורעם בזמנה”.

אכן הלבוש (שלט, ז) הבין שהוא פטור מחמת אונס, וז”ל: ”והוא שאינו טרוד אלא שמכוין לדחותו, שאם הוא טרוד במלאכה אחרת, אפילו באל תאמר לרעך וגו’ אינו עובר דאנוס הוא”. אמנם קשה לומר כן, כי אם הפטור הוא משום אונס, אין המעסיק עובר גם על בל תלין, וא”כ למה הוצרכו האמוראים לשכור ע”י פועלים דווקא? וגם כל הראשונים הנ”ל באו לבאר שכל הרווח של השכירות ע”י שליח הוא לעניין בל תלין כיון שהטרדה פוטרת רק מבל תשהה. ואולי גם הלבוש לא התכוון שטרדה פוטרת מחמת פטור ’אונס’, אלא התכוון לומר שאינו עובר כיון שאינו דוחה את הפועל סתם בלי סיבה, וא”כ גם הוא סובר כמו שמשמע בראשונים.

והנה כמה מחברי זמננו כתבו שההיתר הזה תלוי במחלוקת ראשונים, כיון שהתוס’ הרא”ש הנ”ל כתב שתי סיבות לשכור ע”י שליח, ולאחר שכתב הטעם של טרדה כנ”ל הוסיף: ”או שמא אין איסור כ”כ בבל תשהא כמו בבל תלין”, ואולי הוסיף כך הרא”ש כי לא היה ניחא לו בתירוץ הראשון. אבל אינו מוכח שהטעמים חולקים, וייתכן שהביא שני תירוצים ששניהם נכונים להלכה, ועכ”פ השו”ע סתם כמו תוס’, וכמו שהעתקנו להלן הערה 23, וכן פסקו הפוסקים וכנ”ל.

[22] בספר משפטי חושן (אור אפרים ס”ק יז) הקשו על כל ההיתר הזה של טרוד בפועליו, שהרי לא מצאנו שום היתר לדחות תשלום שחייב בו כשיש לו כסף, ואדרבה, מפורש בנתיה”מ (עד, א) להיפך, כי כתב וז”ל: ”עוד נראה, דנהי דאם מצאו ללוה במקום אחר, נהי דאין יכול לכופו שיביא המעות לשם, מ”מ יכול לכופו שילך לביתו שישלם לו, כשהוא באופן שאי אפשר שיסולק המעות בביתו מבלעדו, כגון שיש לו המעות ביד גוי, ומכין אותו עד שתצא נפשו עד שילך לביתו ויסלק חובו, דהא יש לו שעבוד הגוף עליו. ואם הוא טרוד בעסקיו נותנין לו זמן בית דין כשיש לו פסידא”, ומפורש בדבריו שאין שום היתר לדחות התשלום, ואפילו אם הוא טרוד בעסקיו אין נותנים לו זמן אלא במקום פסידא ממש, וא”כ איך התירו הראשונים הנ”ל לדחות התשלום בגלל טרדה? ומזה הולידו דין חדש, שכל ההיתר נאמר רק באופן שהמעסיק טרוד בעניני שאר הפועלים שיש לו, ונותנים לו ”שהות קצרה עד שיגמור חשבונותיו ויפרע לו”.

אמנם לפי דבריהם לא מובן הביאור הלכה שהתיר לדחות התשלום משום עונג שבת, וכי אין כופים את החייב לשלם במקום עונג שבת? וכן קשים דברי הרב פעלים לעניין אם נותן צדקה ודוחה את הפועל, כי כתב: ”אינו עובר בעה”ב משום אל תאמר לרעך לך ושוב אם לא יתן שכירות לפועל באותה שעה, אעפ”י שנמצאת בכיסו, יען כי זה נמי אינו מתכוין לדחותו, **אלא הוא טרוד בדבר מצוה** שרוצה לקיים במעות אלו מצות צדקה”, ולפי דבריהם, הרי מי שחייב לשלם חובו אינו יכול לתת צדקה? ופשוט שגם מדין ’מסדרין’ אין שום היתר לתת צדקה?

והיה נראה שיש שני עניינים נפרדים, עניין אחד הוא החיוב הממוני שהחייב משועבד לשלם את חובו, ובזה מדבר הנתיה”מ, ומצד חיוב זה איה”נ אם הפועל יתבע את המעסיק בבי”ד, בי”ד יחייב אותו לשלם לפועל ולא לתת צדקה ולא לענג את השבת. אבל יש עניין אחר והוא הלאו מדרבנן של בל תשהה, ומצד חיוב זה יש להתיר אם יש לו סיבה נכונה לדחייתו, כיון שבזה לא נאמר האיסור אלא רק בדוחה סתם, ולכן אם נותן צדקה או שרוצה לענג את השבת אין חל עליו האיסור, אפילו אם הדחייה היא לזמן ממושך יותר משעה קלה.

[23] לשון השו”ע (שלט, ז) ”עובר משום אל תאמר לרעך לך ושוב אם אינו טרוד **ומכוין לדחותם**”.

בס״ד

גניבת דעת ★ עני המהפך בחררה ★ תיווך ושדכנות ★ מחוסר אמנה ★ מקח טעות

האם מותר לנדיב לומר שתורם למגבית
סכום כסף גדול יותר ממה שמתכנן לתרום,
כדי לדרבן אחרים לתרום סכומים גבוהים יותר?

מתי הזמן שיש לשלם השכר למתווך בקניית דירה,
בזמן חתימה החוזה, בזמן חתימת זכרון דברים,
בזמן מסירת החזקה או בזמן רישום הקנייה בטאבו?

האם מותר **לעקוף תור** אצל רופא מומחה
או אצל יועץ מקצועי באמצעות פרוטקציה,
באופן הגורם דחיית תור לאחרים?

שדכן שנתן את הרעיון הראשוני, ושדכן אחר
הביא את השידוך לידי גמר, למי משלמים וכמה?
והאם ניתן לעזוב שדכן שבא מעצמו ולקחת שדכן אחר?

הופיע ויצא לאור הספר המופלא
שגדולי הדיינים ממליצים עליו

משפטי יושר

מאת הגאון
רבי **יוסף פליישמן** שליט״א
אב״ד נתיבות חיים
וראש כולל חושן משפט אוהל יוסף

פסקי דינים מחולקים לפי נושאים
עם ביאורים משרשי הדין
ועד להלכה ולמעשה
בשפה קלה ובהירה

BARFELD

רבי מנדל שפרן שליט״א

פנים חדשות באו לכאן
הקורא רואה לפניו דבר שלם...
יכול להביא תועלת מגדול ועד קטן
כל אחד ימצא בו את מבוקשו

רבי נפתלי נוסבוים שליט״א

על ידי הספר בוודאי יוכלו לקיים
את המו״מ עפ״י ההלכה ועפ״י היושר
באופן מסודר וברור בכל פרט ופרט
והוא עולה על שולחן מלכים

רבי יהודה סילמן שליט״א

ספר בהיקף גדול ובהבנה עמוקה
אין לי ספק שתלמידי חכמים
ויושבי על מדין יראו בו תועלת מרובה
להיכנס ולהבין את עומק העניינים

עמודי שש
הוצאה לאור

← רב מכר חדש מבית ההוצאה לאור עמודי שש ☆ עכשיו בחנויות →